

за ред. В. О. Моляко. Київ : Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2023. С. 144–146.

4. Кириченко В. В. Психологічний аналіз медійного дискурсу російсько-української війни. *Габітус*. Випуск 41. 2022. С. 239–244.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-393-7-37>

Мар'яненко Л. В.,

*кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник,
старший науковий співробітник лабораторії навчання*

імені І. О. Синиці

*Інституту психології імені Г. С. Костюка
Національної академії педагогічних наук України*

ЦІННІСНА САМОДЕТЕРМІНАЦІЯ ПІЗНАННЯ У ПІДРУЧНИКОТВОРЕННІ: ФІЛОСОФСЬКО-АКСІОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

У підручникотворенні важливо враховувати аспекти, що сприяють розвитку самодетермінації пізнавальної діяльності учня, тобто потрібно розробляти або підбирати такі тексти, що сприятимуть виховуванню в учнів цінностей, ціннісних орієнтацій, ідеалів. Це зумовить розвиток особистості учня, формування його пріоритетів: національної гідності, патріотизму, любові до Батьківщини. Надалі саме це дасть змогу учневі вийти на рівень самостійності й творчості у пізнанні, виховувати в собі віру в Бога, Богопізнання, мораль, інші складники самодетермінації, бути достойним громадянином нашої держави.

Ціннісні аспекти людини завжди супроводжуються почуттями. Почуття виявляються через переживання, що допомагають людині усвідомити особистісний смисл подій. Переживання значущості явищ і ситуацій виражаються в емоціях. Філософія вивчає світ емоцій в рамках екзистенціалізму. Але під поняттям «екзистенціал» розуміються не ситуаційні емоції, а стійкі структури особистості. На емоції також впливає і досвід людини. Цей вплив вважається складним і неоднозначним.

Найважливіше значення серед ціннісних форм психіки людини має воля. Воля розуміється як свідомо саморегуляція суб'єктом своєї діяльності, що виявляється через цілеспрямованість, рішучість, володіння собою. Для І. Канта та Й. Г. Фіхте воля є витокотом здійснення моральних принципів, основою практичної діяльності людини. Для

А. Шопенгауера, як і для Ф. Ніцше, воля є ірраціональним імпульсом саморозгортання буття людини. За такого підходу воля фактично виводиться за межі психіки.

Також у світі ціннісних орієнтацій велике значення має віра, що визначається як суб'єктивний акт прийняття чогось як справжнього. Вірі передують сумнів. Філософи приділяють значну увагу співвідношенню сумніву й віри. Релігійна віра розглядається як безпосередній результат об'явлень і не потребує доказів чи обґрунтувань. К. Барт вважав, що обґрунтування віри полягає у ній самій. Для філософа К. Ясперса філософська віра – результат філософствування. Великий Р. Декарт був досить послідовним, коли розглядав схильність філософів до сумніву як принципову рису успішного філософствування. Філософу необхідно здійснити певну роботу, щоб дійти переконання, тоді як від віри – один крок до впевненості, переконаності.

Наступна цінність на ціннісній шкалі особистості – переконання. І. Кант справедливо підкреслював, що віра не зводиться до діяльності розуму, її неможливо пояснити виключно мовою понять. Віра – це ейдос. Віра є деякий сенс суб'єктивного орієнтування людини в її прихильності до дії, один із найбільш значущих феноменів глибоко суб'єктивного духовного життя.

Віра пов'язана із неможливістю достатніх обґрунтувань її ціннісних положень. Але віру можна довести не тільки через раціональні, але й через чуттєво-емоційні докази. Віру не пов'язують із абсолютною достовірністю, оскільки її, як абсолютну істину, не можна довести. Дії і вчинки людини можуть бути детерміновані як наявністю віри, так і її відсутністю. Віра має різновиди за змістовою ознакою. Приміром, вона може бути не тільки релігійною, а й атеїстичною або ж окультною. Атеїст робить поганий вчинок, і це зумовлено відсутністю релігійної віри, адже, за його атеїстичними переконаннями, його ніхто не бачить, але він вірить лише в себе, у своє існування і у свої сили – і це його така віра.

Пізнання невіруючої людини спрямоване на збільшення власної сили. Оскільки знання в розумінні атеїста – це сила, то його гасло – вчитися, набувати знань, через пізнання збільшувати свою власну силу. Віруючий намагається не чинити погано, і це зумовлено його вірою, адже його бачить Бог. Його пізнання спрямоване на Бога, і на спасіння своєї душі, отже, він зайнятий пізнанням Бога (Богопізнанням). Чаклун робить своє чаклунство таємно, оскільки це з точки зору загальнолюдських цінностей і з позиції віри в Бога – погано, але це детермінується його найвагомішою цінністю – дияволом і його вірою саме в нього, в його «могутність». Він зайнятий пізнанням таємного знання і чорнокнижництвом, і це пізнання детермінується його цінностями

гордості, могутності й непокори, і його окультною вірою. Отже, без віри (доброї чи злої, або й до пори індиферентної) не обійтись [2, с. 234–264]. Приміром, А. Ейнштейн висловлював думку, що для нього Бог – це віра в існування об'єктивної реальності, незалежної від людини. Віра – це той міст, що поєднує людину із світом, що детермінує її існування у світі. Віра – це неодмінна характеристика особистості. Нерелігійна віра вимагає від людини віри в себе, віри, що переходить в упевненість у своїх можливостях. Можна навести чимало прикладів на підтвердження того, що робить віра. Це – і одужання безнадійно хворих, і перетворення пересічної людини в генія. Віра, як ціннісний феномен, має свої градації: найвища відмітка на шкалі віри – ідеал. Отже, ідеал – це ще один складник ціннісної самодетермінації пізнання і життєдіяльності.

Проблематика ідеалів пронизує все наше життя. Зверхнє ставлення до ідеалів призводить до лиха. Приклади суспільних ідеалів – ідеальна країна, за Платоном, безмірна святість середньовіччя, універсальна естетична досконалість епохи Відродження, примат і всезнання науки Нового часу, створення матеріально-технічної бази комунізму за короткий строк. Усі ці ідеали-омани призводили до лиха, усі вони – результат доведення позитивної оцінки якогось одного явища людського життя до крайності.

Тому до опрацювання ідеалів варто підходити виважено й відповідально. Людина створює образ бажаного результату в силу своєї здібності поєднувати в одне почуття, думки, ейдоси продуктивної уяви, як якийсь продуктивне цілепокладання. Ідеал є регулятивною ідеєю, образом майбутнього, що його людина прагне втілити в життя. Ідеали – надто ідеалізовані утворення. Зміст ідеалу людини залежить від її життєвого досвіду, ступеня освіченості, рівня культури, від її релігії. Ідеал характеризується спрямованістю в майбутнє. Вибудовування ідеалів, їх опрацювання базується на ціннісних абстракціях, ідеалізаціях і ціннісних переживаннях суб'єкта. Ідеал – це не лише конкретний образ майбутнього, а й сукупність теоретичних уявлень, спрямованих у майбутнє, що їх людина може переглянути. Далеко не завжди ідеал зводиться до примату кінцевої цілі. Адже якщо вона означена в туманному майбутньому, це часто перетворюється на шлях до утопізму. Світ утопіста розділений навпіл, він чорно-білий, це світ забуття одних цінностей і зациклення на інших. Одні утопісти визнають примат свободи, другі на це місце ставлять справедливість, треті – визнають виключно суспільну власність, четверті – навпаки, надають перевагу приватній власності.

Ідеалотворчість, якщо вона здійснюється недостатньо відповідально, призводить до утопії, перетворюється на ідолотворчість. Не

випадково слова ідеал і ідол дещо співзвучні. Ідол – це фатальний ідеал. Ідеалотворчість у пізнанні – неодмінна умова пізнавальних досягнень людини. Це ж стосується і будь-яких сфер діяльності. Правильні орієнтири ідеалотворчості запобігають переходу в утопізм. У некласичній філософії, як і в постнекласичній психології, що зародилися наприкінці ХХ століття, з ідеалами почали обходитися більш обережно. До ідеалів досягнень, діяльності, праці приєднуються також моральні, естетичні, наукові та інші ідеали.

Тож ідеалів багато. Їх класифікують по-різному. Сучасний гуманізм, зокрема, орієнтується на такі цінності-ідеали, як свобода, справедливість, демократія, відповідальність, непримиримість до насилля, планетарна спільнота людей.

Відомий український психолог Г. О. Балл зазначав, що психологічній науці не варто обминати цей предмет (йдеться про ідеал, ідеалотворчість), оскільки поза зверненням до поняття ідеалу повноцінне дослідження людської діяльності у психологічному, а також у педагогічному аспектах, навряд чи є можливим. Ідеали встановлюють перспективну мету, до якої має прагнути особистість. Ідеали наявні в будь-якому високоефективному процесі вдосконалювання діяльності дорослої особистості й учня, студента, того, хто її здійснює, – до якої царини культури не належав би цей процес (чи йдеться, наприклад, про релігійне виховання, чи про спортивне тренування, чи про прилучення до художньої творчості [1, с. 76–90]).

Поряд із позитивними цінностями є і їхні антиподи – людиноненависництво, культ насилля, уседозволеність, хабарництво та ін. На превеликий жаль, для когось вони також є цінностями. І якщо таких людей, для кого регуляторами життя стають негативні цінності, стає надто багато в суспільстві, то починаються негаразди.

Наступний складник на ціннісній шкалі людини, що стимулює пізнавальну і творчу діяльність, – це картина світу. Картина світу людини може бути філософською, релігійною, науковою. Співвідношення філософської, релігійної та наукової картин світу вимагає розкриття терміну «картина світу». Феномен «картини світу» впливає на процес пізнання. Картина світу – це спосіб бачення людиною світу як цілого, включаючи і саму людину у складі картини світу. Необхідність у становленні картини світу пов'язана з прагненням людини мати синтетичні, цілісні уявлення про світ, долати наслідки диференціації філософії, науки і релігії. Сама людина, якщо вона правильно розвивається як особистість, є цілісною, тому людина і тяжіє до цілісності. Світ філософії, світ науки і світ релігії виступають відповідно як філософська, наукова, релігійна картина світу. У своїй єдності вони утворюють цілісну картину світу. Взаємовідносини між філософією,

наукою і релігією завжди були і залишаються зараз досить складними, часто навіть конфліктними. Людина як істота не є одномірною. Вона культивує і філософію, і релігію, і науку. Існує багато спроб довести повну неспроможність кожної з них. Виражена неприязнь або до релігії, або до науки, чи й до філософії несе людині компромат проти себе. В сучасну епоху очевидно, що суспільство не обходиться без науки. Але чому ж тоді людина, спираючись на науку, не може прожити без філософії і релігії? Необхідність філософії поряд із наукою пояснюється тим, що вона: 1) сама наукова; 2) сконцентрована на кардинальних питаннях буття; 3) прагне подолати невизначеність, альтернативи мислення: наукового (наука) і містичного (релігія) [3].

Необхідність релігії поряд з філософією її прихильники пояснюють тим, що за остаточними межами науки людина опиняється перед лицем Божественної віри (М. Бубер)

На думку К. Г. Юнга, релігія має майбутнє. Він наводить на захист своєї думки шість аргументів, що, на наш погляд, досить вдало узагальнюють великий літературний матеріал. По-перше, сучасний світ з його несправедливістю, не перебуває в належному порядку. Він збуджує прагнення іншого світу. По-друге, складнощі життя ставлять етичні питання, що перетворюються в питання про релігію. По-третє, навіть і за умови секуляризації (звільнення від церковного впливу) релігійний світогляд не зникне. По-четверте, релігія означає соціальний розвиток, ставлення до абсолютного смислу буття, до того останнього, що неодмінно стосується кожного. По-п'яте, цей смисл буття сприймається як Бог. По-шосте, є інші люди, які смисл буття вбачають не в Бозі, а в чомусь іншому. У націоналізмі – в нації. У соціалізмі – в народі. У расизмі – в расі. За партійного тоталітаризму – в партії. Отже, все одно виявляється «квазірелігія» (П. Тілліх).

Для віруючої людини Бог існує, для неї є характерним твердження про реальність Бога. Але існує також і інша думка, коли належна увага до релігійних тем не супроводжується вірою в самого Бога, або ж вказується, що існування Бога не доводиться однозначно. Існують різні ставлення до існування Бога й у невіруючих людей: войовничий атеїзм, простий атеїзм; атеїзм, що визнає правомірність релігії і її достоїнства.

Отже, ставлення людей до релігії, науки і філософії є складним. Навіть і відомі філософи по-різному ставилися до релігії. Зокрема, ставлення до релігії Б. Расселла – негативне: філософія нижча за науку, наука – понад усе. У Ф. Ніцше – критичне ставлення як до науки, так і до релігії, так само і до філософії. І. Ньютон: релігія – вища за науку та філософію. Для М. Хайдеггера філософія посідає перше місце, до релігії – індиферентне ставлення, до науки – критичне.

Отже, релігійна, наукова і філософська картини світу співіснують одна з одною. Це – факт. Людство вимушене діяти за законами діалогу і співробітництва у прагненні скласти мозаїку єдності картини світу. У реалізації цього прагнення філософія займає провідне, а саме – центральне місце. Дійсно, наукове знання за визначенням є досить дистанційованим від будь-якого ненаукового знання, зокрема і від релігії. Представники релігії здебільшого відсторонюються від науки. Філософія може налагодити діалог як із наукою, так і з культурою (релігією). Стосовно пари «наука-релігія» – наука виступає проти вторгнення релігійних знань у свій простір. Наука і філософія взаємодоповнюють одна одну. Філософія і релігія – в одних випадках посилюють одна одну, в інших – послаблюють.

Висновки:

1. Один із чинників розкриття когнітивно-творчого потенціалу особистості учня і становлення пізнавальної діяльності є розвинена самодетермінація особистості. З точки зору гносеології в якості структурного складника самодетермінації пізнання виокремлюють цінність. Структурними компонентами самодетермінації пізнання є такі цінності, як воля, віра, сумнів, емоції, переживання, переконання, ідеали, картина світу (релігійна, філософська, наукова).

2. Переживання – почуття, що дають змогу суб'єкту усвідомити і зрозуміти особистісний зміст того, що відчувається. Емоції – безпосередні переживання значущості явищ і ситуацій. Позитивні емоції – задоволення, радість, захват, любов. Негативні емоції – боязкість, переляк, страх, ненависть, горе.

3. Співвідношення науки, філософії і релігії – три картини світу мають не протистояти, а взаємодоповнювати одна одну. У підручниках для Нової української школи треба робити акцент на всьому позитивному. Учні мають надихатися і виховуватися на вищих цінностях, а не переймати негативні.

4. У процесі підручникотворення необхідно втілювати у створюваний підручник такі тексти, що містили б не тільки цікавий матеріал, але щоб цей матеріал був націлений на формування цінностей в учнів, на їх самодетермінацію власної пізнавальної і творчої діяльності, на становлення цілісності особистості, а не роздвоєності.

Список використаних джерел:

1. Балл Г. О. Ідеали вченого у контексті понять про значення і зміст. *Наукові записки Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України* / за ред. академіка С. Д. Максименка. Київ : Ніка-Центр, 2009. Вип. 37. С. 76–90.

2. Мар'яненко Л. В. Самодетермінація учнів у процесі навчально-пізнавальної діяльності. *Психологічні чинники самодетермінації особистості в освітньому просторі* монографія / [Максименко С. Д., Куценко-Лада Г. В., Пророк Н. В. та ін.] ; за ред. Максименка С. Д. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2013. С. 234–264. URL: <http://lib.iitta.gov.ua/1942/>

3. Основи філософських знань : підручник / Горлач М. І., Кремень В. Г., Ніколаєнко С. М., Требін М. П. та ін. Київ : Центр учбової літератури, 2008. 1028 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Horlach_Mykola/Osnovy_filosofskykh_znan.pdf

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-393-7-38>

Фефелова В. В.,

*магістрант кафедри психології, філософії та суспільних наук
Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського*

Науковий керівник: Дробот О. В.,

доктор психологічних наук, професор,

*професор кафедри психології, філософії та суспільних наук
Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського*

СМИСЛОВЕ НАВАНТАЖЕННЯ ПРИ ВИКОРИСТАННІ НЕВЕРБАЛЬНОГО СПІЛКУВАННЯ

Спілкування – це взаємодія двох або більше людей, під час якої виникає психічний контакт, що проявляється в обміні інформацією.

Невербальне спілкування – це процес передачі повідомлення без використання слів. Воно включає жести, міміку, тон голосу, поставу та місце, де ви стоїте під час спілкування [2]. Ці невербальні елементи можуть допомогти або перешкодити чіткому розумінню вашого повідомлення. Однак інтерпретація невербальних сигналів є складним завданням, оскільки вони можуть мати різні значення в різних контекстах.

Наприклад, ви можете спостерігати за невербальними ознаками, щоб зрозуміти, як ваші інші люди реагують на вас. Посмішки на обличчях, хмурість та інші невербальні відповіді можуть вказувати на їхні почуття та настрій. Однак важливо пам'ятати, що контекст та індивідуальні особливості можуть впливати на сприйняття невербальних сигналів.